

Katarzyna Przybyła
Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

PRZEMIANY W STRUKTURZE FUNKCJONALNEJ JELENIEJ GÓRY W LATACH 1999-2002

1. Wstęp

Celem artykułu jest próba identyfikacji obecnie dominujących oraz wyspecjalizowanych (miastotwórczych, egzogenicznych) funkcji Jeleniej Góry. Dokonano jej na podstawie badań nad wielkością, strukturą i zmianami zatrudnienia.

Jelenia Góra to miasto leżące w Sudetach Zachodnich, w Kotlinie Jeleniogórskiej. Jego obszar (nieco ponad 108 km²) i liczba zamieszkującej tu ludności (88 866 osób – według stanu z 2002 r.) pozwalają zaliczyć je do grona miast średnich. Warto przypomnieć, że do połowy 1975 r. Jelenia Góra była miastem powiatowym, uzyskując następnie od 1998 r. status miasta wojewódzkiego. Obecnie ma pozycję miasta będącego jednocześnie siedzibą powiatu grodzkiego i ziemskiego.

Jak wiadomo, funkcje dominujące oznaczają określony rodzaj działalności w strukturze gospodarczej miasta. Wskazują te dziedziny działalności, wokół których koncentruje się życie miasta. Wyliczone procentowo działowe wskaźniki struktury zatrudnienia są równocześnie wskaźnikami struktury funkcjonalnej miasta. Jednocześnie nie uwzględniamy różnic między pracującymi na rzecz miasta i na rzecz obszarów leżących poza jego granicami [1].

Przy poszukiwaniu miastotwórczych funkcji Jeleniej Góry należy się oprzeć na teorii bazy ekonomicznej miasta. Zgodnie z tą teorią osoby zatrudnione w danym mieście można podzielić na dwie grupy: grupę endogeniczną, którą tworzą osoby pracujące na potrzeby samego miasta i jego mieszkańców, oraz grupę egzogeniczną, do której zaliczymy tych, którzy pracują poniekąd „na eksport”, czyli zaspokajają potrzeby mieszkańców innych obszarów [4].

Taki podział zatrudnionych w mieście pozwala na wyodrębnienie dwóch podstawowych grup funkcji miasta:

- funkcje endogeniczne – spełniają je te działy gospodarki miasta, które służą wyłącznie ludności miejscowej,
- funkcje egzogeniczne – spełniają je te działy gospodarki miasta, które służą nie tylko ludności miejscowej, ale przede wszystkim ludności zamieszkującej obszary zewnętrzne; działy te stanowią bazę ekonomiczną miasta, ich rozwój prowadzi do szybkiego przyrostu działalności o charakterze endogenicznym, a w efekcie do rozwoju miasta¹.

W artykule zastosowano dwie metody pomiaru bazy ekonomicznej miasta wskaźnik nadwyżki pracowników i współczynnik specjalizacji Florence'a.

Wskaźnik nadwyżki pracowników

$$Z_{egiM} = Z_iM - \left(Z_iM \cdot \frac{Z_iK}{ZK} \right), \quad (1)$$

gdzie: Z_{egiM} – wielkość zatrudnienia w działalności skierowanej na zewnątrz miasta (grupy egzogenicznej) w danym (i) dziale gospodarki miasta,

Z_iM – zatrudnienie w danym (i) dziale gospodarki miasta,

ZM – zatrudnienie w mieście ogółem,

Z_iK – zatrudnienie w danym (i) dziale gospodarki w kraju,

ZK – zatrudnienie w kraju ogółem.

Współczynnik specjalizacji Florence' a

$$W = \frac{(Z_iM) / (ZM)}{(Z_iK) / (ZK)}, \quad (2)$$

gdzie: Z_iM – zatrudnienie w danym (i) dziale gospodarki miasta,

ZM – zatrudnienie w mieście ogółem,

Z_iK – zatrudnienie w danym (i) dziale gospodarki w kraju,

ZK – zatrudnienie w kraju ogółem.

Poziom specjalizacji badanego miasta określa się, przyjmując następujące założenia:

¹ Zob. [4], określenie „funkcje endo- i egzogeniczne” jako pierwszy w literaturze polskiej wprowadził K. Dziewoński.

- $W \leq 1$ – miasto nie specjalizuje się w i -tym dziale, ta dziedzina działalności ma charakter endogeniczny,
 $1 < W \leq 1,5$ – miasto wykazuje niski poziom specjalizacji w i -tym dziale,
 $1,5 < W \leq 2$ – miasto wykazuje średni poziom specjalizacji w i -tym dziale,
 $W > 2$ – miasto wykazuje wysoki poziom specjalizacji w i -tym dziale (za [2]).

2. Przekształcenia funkcjonalne

W wielowiekowej historii Jeleniej Góry zachodziły liczne, często istotne zmiany w strukturze funkcjonalno-przestrzennej miasta. W okresie powojennym, w latach 1950-1980 doszło do znacznego ograniczenia roli przemysłu i budownictwa oraz częściowo usług materialnych. Następował natomiast względny wzrost znaczenia rolnictwa i usług niematerialnych, przy czym należy podkreślić ciągle rosnące w tym okresie znaczenie usług turystyczno-uzdrowiskowych [3]. Trzeba dodać, że mimo zachodzących zmian, dominującą rolę w tym okresie odgrywała funkcja przemysłowa.

Z danych tab. 1 wynika, że do roku 1990 utrzymały się wymienione tendencje – dominujące znaczenie w strukturze gospodarczej miasta, mierzonej zatrudnieniem w poszczególnych działach gospodarki narodowej, utrzymał przemysł, przy spadającym jednak znaczeniu tego działu (w 1985 r. – 13 593 zatrudnionych osób, co stanowi 34,8% ogółu pracujących w Jeleniej Górze, w 1990 r. – 10 945 osób, co stanowi 27% ogółu zatrudnienia). Można też stwierdzić, że na tle Polski pozytywnie wyróżnia się udział zatrudnienia w dziale kultura fizyczna, turystyka, wypoczynek, co pozwala mówić o dalszym wzroście znaczenia usług turystyczno-uzdrowiskowych.

Tabela 1. Pracujący według działów gospodarki narodowej w 1990 r.

	Ogółem, we wszystkich działach gospodarki narodowej	Przemysł	Budownictwo	Transport	Łączność	Handel	Gospodarka komunalna	Oświata i wychowanie	Ochrona zdrowia i opieka społeczna	Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	Finanse i ubezpieczenia	Kultura fizyczna, turystyka, wypoczynek	Kultura i sztuka
Polska	100,0%	28,0%	7,5%	4,6%	1,0%	8,4%	2,6%	6,7%	5,5%	1,6%	1,1%	0,7%	0,7%
Jelenia Góra	100,0%	27,0%	7,0%	8,3%	4,8%	9,2%	5,4%	9,0%	11,8%	3,5%	2,1%	3,1%	1,4%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WUS w Jeleniej Górze „Stan i ruch zatrudnienia w woj. jeleniogórskim 1988-1990 r.” oraz danych GUS.

W tabeli 2 przedstawiono informacje dotyczące struktury zatrudnienia w Jeleniej Górze na tle kraju.

Tabela 2. Pracujący według sekcji i działów w Polsce (w tys.) oraz w Jeleniej Górze

		Ogółem, we wszystkich sekcjach i działach	Przemysł	Budownictwo	Handel i naprawy*	Hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe	Obsługa nieruchomości i firm*	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i zdrowotne**	Edukacja	Ochrona zdrowia i opieka społeczna
1999	Polska	15691,7	3426,6	915	2093,9	216,3	838,2	388,7	775,8	759,1	908,3	967
		100,0%	21,8%	5,8%	13,3%	1,4%	5,3%	2,5%	4,9%	4,8%	5,8%	6,2%
1999	Jelenia Góra	27786	7008	1814	2342	420	2617	1692	2304	1980	2836	3528
		100,0%	25,2%	6,5%	8,4%	1,5%	9,4%	6,1%	8,3%	7,1%	10,2%	12,7%
2002	Polska	12803,3	2887,9	676,6	1998	210,9	724,7	290	897,1	838,8	894,6	851,7
		100,0%	22,6%	5,3%	15,6%	1,6%	5,7%	2,3%	7,0%	6,6%	7,0%	6,7%
2002	Jelenia Góra	23327	6912	662	2517	386	2027	908	1884	2310	2376	2390
		100,0%	29,6%	2,8%	10,8%	1,7%	8,7%	3,9%	8,1%	9,9%	10,2%	10,2%

* Nazwa skrócona.

** W 2002 r. łącznie z żołnierzami nadterminowej zasadniczej służby wojskowej.

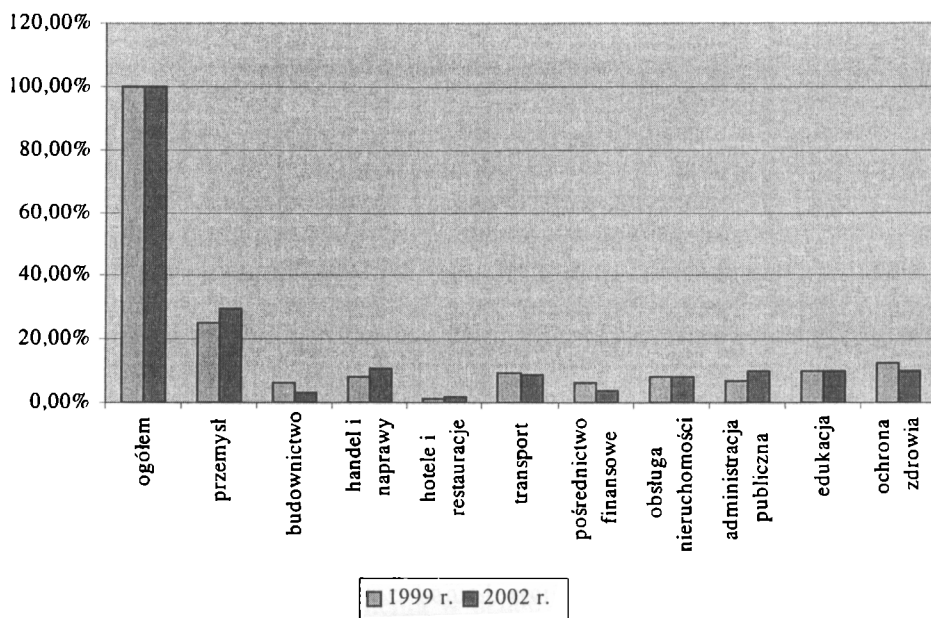
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych US w Jeleniej Górze oraz danych GUS.

Z danych zawartych w tab. 2. i na rys. 1. wynika, że dominującą rolę w życiu gospodarczym miasta w grupie badanych podmiotów² odgrywa przemysł – co więcej, jego znaczenie dla gospodarki miasta w ostatnim okresie wzrosło. Należy jednak uwzględnić fakt, od roku 1999 do 2002 liczba pracujących ogółem spadła o ok. 4500 osób; w 2002 r. w przemyśle zatrudnionych było o ok. 100 osób mniej niż w 1999 r.

Duże znaczenie dla gospodarki miasta mają też działy: handel i naprawy, edukacja oraz ochrona zdrowia i opieka społeczna (każdy z nich zatrudnia co najmniej 10% ogółu pracujących). Należy zwrócić uwagę na wzrost zatrudnienia w dziale

² Ze względu na dostępne dane statystyczne w badaniu nie uwzględniono podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób.

handel i naprawy, jednocześnie zwiększył się udział tej grupy w zatrudnieniu ogółem. W badanym okresie na znaczeniu straciło budownictwo. Mniejsze znaczenie dla gospodarki miasta miała też sekcja pośrednictwo finansowe.

Rys. 1. Struktura zatrudnienia w Jeleniej Górze w 1999 r. i w 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych US w Jeleniej Górze oraz danych GUS.

W tabeli 3 znajdują się wyniki obliczeń współczynnika specjalizacji Florence¹ a (2), określającego poziom specjalizacji Jeleniej Góry w kraju. Współczynnik ten pozwala na identyfikację funkcji wyspecjalizowanych, egzogenicznych, decydujących o znaczeniu miasta w kraju. Współczynnik pozwala nam ustalić, czy miasto wytwarza dobra i usługi tylko na rynek lokalny, czy też „wysyła” je również na zewnątrz, czyli pełni w danej dziedzinie funkcje egzogeniczne.

Dane tab. 3 zawierają również wyniki obliczeń wskaźnika nadwyżki pracowników (1). Pozwala on zmierzyć wielkość zatrudnienia o charakterze egzogenicznym w poszczególnych typach działalności, co z kolei umożliwia dokonanie klasyfikacji funkcjonalnej miasta.

Zgodnie z zaprezentowanymi wcześniej założeniami, w 1999 r. jedyną dziedziną działalności gospodarczej o charakterze endogenicznym była sekcja handel i naprawy (handel hurtowy i detaliczny, naprawa pojazdów mechanicznych, motocykli oraz artykułów przeznaczenia osobistego i użytku domowego). Sytuacja nie

zmieniła się do 2002 r. Mimo że można zaobserwować pewne objawy poprawy sytuacji (zob. tab. 2), wciąż istnieje niedorozwój tej sekcji na tle kraju. Domniemywać można, że otrzymany wynik w pewnej mierze wynika z tego, że w badaniu, ze względu na zakres dostępnych danych, nie uwzględniono jednostek gospodarczych zatrudniających do 9 osób – a taki typ podmiotów w tym dziale dominuje na rynku jeleniogórskim.

W 2002 r. do grupy dziedzin o charakterze endogenicznym dołączyło też nagle budownictwo, które jeszcze w poprzednim badanym okresie w pewnej mierze pracowało „na eksport”.

Tabela 3. Współczynnik specjalizacji Florence' a i wskaźnik nadwyżki pracowników dla Jeleniej Góry w 1999 r i 2002 r.

Dziedziny działalności	1999		2002	
	WSF (2)	WNP (1)	WSF (2)	WNP (1)
Przemysł	1,15498	940,365	1,313665	1650,384
Budownictwo	1,119593	193,7683	0,537018	-570,733
Handel i naprawy*	0,631648	-1365,76	0,691434	-1123,26
Hotele i restauracje	1,096571	36,98785	1,004555	1,750291
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	1,763194	1132,762	1,535177	706,6313
Pośrednictwo finansowe	2,458271	1003,711	1,718505	379,6339
Obsługa nieruchomości i firm*	1,677168	930,256	1,152665	249,5267
Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i zdrowotne**	1,473025	635,8274	1,511529	781,7465
Edukacja	1,763278	1227,632	1,457742	746,0816
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	2,060374	1815,69	1,54019	838,2434

* Nazwa skrócona.

** W 2002 r. łącznie z żołnierzami nadterminowej zasadniczej służby wojskowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych US w Jeleniej Górze oraz danych GUS.

Warto zaznaczyć, że w 1999 r. wszystkie inne badane dziedziny przybrały wartość WSF >1, co pozwala stwierdzić, że w większej lub mniejszej mierze pełniły funkcje egzogeniczne. W szczególny sposób wyróżniają się dziedziny: ochrona zdrowia i opieka społeczna oraz pośrednictwo finansowe. W ich przypadku można mówić o wysokim poziomie specjalizacji miasta na tle kraju.

Rok 2002 przyniósł niewielki wzrost specjalizacji w dziedzinach: przemysł i administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne

i zdrowotne. Zakres specjalizacji w ramach pozostałych funkcji uległ w niektórych przypadkach raptownemu zmniejszeniu.

Tabela 4 zawiera miary poszczególnych rodzajów funkcji egzogenicznych w Jeleniej Górze.

Tabela 4. Struktura zatrudnienia egzogenicznego w Jeleniej Górze (na podstawie wskaźnika nadwyżki pracowników)

	Zatrudnienie egzogeniczne ogółem, we wszystkich sekcjach i działach	Przemysł	Budownictwo	Handel i naprawy*	Hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe	Obsługa nieruchomości i firm*	Administracja publiczna i obrona narodowa, obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i zdrowotne**	Edukacja	Ochrona zdrowia i opieka społeczna
1999	100%	11,9%	2,4%	-----	0,5%	14,3%	12,7%	11,8%	8,0%	15,5%	22,9%
2002	100%	30,8%	-----	-----	0,0%	13,2%	7,1%	4,7%	14,6%	13,9%	15,7%

* Nazwa skrócona.

** W 2002 r. łącznie z żołnierzami nadterminowej zasadniczej służby wojskowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych US w Jeleniej Górze oraz danych GUS.

Analiza danych z tab. 4 pozwala stwierdzić, że Jelenia Góra jest miastem o funkcjach złożonych, przy czym w 1999 r. dominującą funkcją była ochrona zdrowia i opieka społeczna – na rzecz obszarów położonych poza miastem pracowało 1815 osób, co stanowi 22,9% zatrudnienia egzogenicznego. Rozwinięte były szeroko rozumiane funkcje usługowe. W 2002 r. Jelenia Góra nadal była miastem o funkcjach złożonych, ale z dominacją przemysłu – w dziale tym na rzecz obszarów zewnętrznych pracowało 1650 pracowników, co stanowi 30,8% zatrudnienia o charakterze egzogenicznym. Należy zauważyć, że nastąpił zdecydowany spadek znaczenia funkcji, która dominowała w poprzednim badanym okresie. Egzogeniczne zatrudnienie w ochronie zdrowia i opiece społecznej w 2002 r. wyniosło jedynie 838 osób, tj. 15,7% ogółu.

Dane przedstawione w artykule informują o tym, że w ciągu ostatnich lat rozwój Jeleniej Góry uległ spowolnieniu. Wraz ze spadkiem liczby pracujących osób doszło do ograniczenia poziomu i zakresu specjalizacji miasta. Zjawiskom tym towarzyszyły przekształcenia dominant w strukturze zatrudnienia egzogenicznego.

Literatura

- [1] Broł R., Maj M., Strahl D., *Metody typologii miast*, AE, Wrocław 1990.
- [2] Obrębalski M., *Przemiany funkcjonalne subregionu jeleniogórskiego w końcu XIX i XX wieku*, „Śląski Przegląd Statystyczny” 2002, nr 1(7).
- [3] Obrębalski M., *Przemiany struktury funkcjonalno-przestrzennej Jeleniej Góry*, [w:] *Społeczno-ekonomiczne problemy regionu jeleniogórskiego*, red. J. Prudzienica, Prace KTN nr 33, Jelenia Góra 1983.
- [4] Słodczyk J., *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.

CHANGES OF FUNCTIONAL STRUCTURE OF JELENIA GÓRA IN THE YEARS 1999-2002

Summary

The article concerns the identification of dominative functions of Jelenia Góra and functions in which the town has been specialized. The research has been conducted on the basis of size, structure and changes of employment.

The theory of economic base of town has been used to specify the town-build functions of Jelenia Góra. The base has been measured by two methods – indicator of surplus of employees and Florence's coefficient of specialization.